

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327(430)

В. Головченко, д-р політ. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

УКРАЇНА В ГЕОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ НІМЕЧЧИНИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Після остаточного скасування російською імператрицею Катериною II автономного статусу Гетьманщини в 1764-1783 рр., Україна перетворилася з важливого суб'єкта міжнародних відносин на предмет корисливих зовнішньополітичних намірів Петербурга, Берліна, Відня і Стамбула. В результаті трьох поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 рр.) вона вступила у XX ст. розділеною між Російською імперією та Австро-Угорською. Велика (Перша світова) війна, що розпочалася як збройний конфлікт між двома угрупованнями чільних європейських держав, знову поставила Україну в епіцентр воєнно-політичних і дипломатичних подій, породивши так зване "українське питання". Об'єктивно "українське питання" й, відповідно, роль незалежної української державності в структуруванні центрально-східноєвропейського державно-політичного простору знайшли певне відбиття в стратегічних планах Центральних держав (Німеччини й, меншою мірою, Австро-Угорщини) напередодні та під час Великої війни.

Ключові слова: війна, держава, імперія, національний рух, незалежність, політика.

Збройна агресія Росії проти України після перемоги в ній Революції гідності, що призвела до анексії Криму й сепаратистського заколоту в східних регіонах, спричинила гостро негативну реакцію Заходу, передусім США і "локомотива" ЄС – Федеративної Республіки Німеччина. Результативне почергове ухвалення Єврокомісією економічних санкцій проти путінського режиму та неодноразове продовження їхньої чинності слід віднести на рахунок, передусім, твердої позиції глави уряду ФРН – Ангели Меркель. Якщо на Бухарестському саміті НАТО 2-4 квітня 2008 р. вона, спільно з лідерами Італії й Франції, виступила проти пропозиції Дж. Буш-молодшого надати Україні й Грузії План дій щодо членства в НАТО (Membership Action Plan), з огляду на вкрай негативну реакцію Кремля [7], то сучасна вагома роль канцлера ФРН в стримуванні російської експансії й урегулюванні збройного конфлікту на сході України ("нормандський формат") засвідчила істотний перегляд відповідного напрямку німецької політики.

Якщо останню чверть століття ФРН спершу почувала себе зобов'язаною "віддячити" Росії за її згоду на об'єднання Німеччини й своєчасне виведення військ з території колишньої НДР, а потім сконцентрувалася на забезпеченні вільного доступу до російських енергоресурсів і сировини та безмежного внутрішнього ринку, то нині на перший план вийшли питання дотримання Кремлем норм міжнародного права й положень Заключного акту Гельсінської Ради з питань безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. та Паризької хартії для нової Європи 1990 р. щодо непорушності кордонів і невтручання у внутрішні справи суверенних держав.

Хоча демократична ФРН всіляко наголошує на відсутності будь-якого її зв'язку з кайзерівським Другим (і тим паче нацистським Третім) райхом, саме геополітичні реалії кін. XIX – поч. XX ст. детермінували значну увагу Німеччини до українського питання, чому сприяли і безпосередня економічна зацікавленість, і зростання суперечностей у німецько-російських відносинах. Але абсолютна більшість провідних європейських державних діячів тоді вважала український народ, використовуючи термін Г. Гегеля, "неісторичним" і "недержавним", навіть із фактом існування власне української нації погоджувалися лише окремі вчені. Водночас роз'єднаність і бездержавність українських земель та загострення військово-політичних суперечностей між імперіями Романових і Габсбургів робили Україну зручним і бажаним об'єктом дипломатичної гри провідних держав регіону.

Піком російсько-австрійсько-німецького суперництва на Балканах стала Болгарська криза 1885-1886 рр. Тоді Росія остаточно втратила свій політичний контроль над Болгарським князівством, де перемогли британсько-

австрійські впливи, а князем, за порадою офіційного Відня, в серпні 1887 р. було обрано німецького принца й угорського офіцера Фердинанда Саксен-Кобург-Готського. Фактично водночас – у Берліні й Відні окреслилася ідея використати проти Російської імперії український національний рух. Як зазначив перший секретар німецького посольства в Петербурзі й майбутній рейхсканцлер Б. фон Бюлов, імперія Гогенцоллернів повинна "на багато років наперед зруйнувати економічні джерела Росії шляхом спустошення її чорноземних губерній... Нам необхідно, нарешті, – наголошував дипломат, – відрізати Росію від обох її морів – Балтійського та Чорного, на яких базується її світова могутність" [10, s. 324]. Пізніше, вже в якості глави пруського й імперського урядів, фон Бюлов у 1906 р. прямо стверджував, що Росію можна звести до рівня держави другорядного масштабу, якщо вона "або зазнає соціального розладу, або втратить Україну" [8, с. 9].

А в 1889 р. відомим берлінським філософом і політологом Е. фон Гартманом у праці "Два десятиріччя німецької політики та сучасна світова ситуація" (у 1888 р. її основні положення були викладені в статті "Росія та Європа" в берлінському журналі "Gegenwart" [12]) було проведено чіткий вододіл між належною до азійської цивілізації Великої Росії та загарбаними нею в різний час народами Східної Європи, в т. ч. й українцями. Останні, на переконання Гартмана, залишалися складовою частиною саме західної цивілізації й за рівнем культурно-господарського розвитку значно перевершували росіян. Автор статті попереджав, що населені східноєвропейськими націями території становлять для Петербурга "міцний аванпост для стратегічних операцій на Заході", тому поневолені царом народи є реальні співники "середньоєвропейського мирного союзу по той бік російського кордону".

На думку І. Франка, берлінський філософ оприлюднив дійсну позицію "залізного канцлера" О. фон Бісмарка під час погіршення німецько-російських відносин по Болгарській кризі. Задля захисту європейської культури та цивілізації від російської агресії й територіальної експансії в роботі фон Гартмана пропонувався кардинальний перегляд політичної карти регіону із заснуванням незалежних Польщі, Балтійського королівства (в складі Естляндії, Лівляндії й Курляндії) та "Дніпровської держави" (або "Королівства Київського"), з приєднанням Фінляндії до Швеції, а Бессарабії до Румунії. Гартман також закликав до створення антиросійського військово-політичного блоку, в якому Швеція й Балтійське королівство отримали б гарантії своєї безпеки з боку Німеччини, а Україна та Румунія – з боку Австро-Угорщини.

Обґрунтовуючи такий підхід до визначення оптимальних західних меж Російської імперії, Гартман стверджував, що "немає ні географічних, ні етнографічних підстав" для державного об'єднання російських, українських і білоруських земель. Він наголошував, що дійсною кінцевою метою національно-державного будівництва Росії було оволодіння басейнами Волги й Дону, а не Дніпра, який відокремлений від них Двинсько-Донським плато і є ареалом розселення білорусів та українців. Таким чином, Російська національна держава звернена своїми зовнішньополітичними інтересами на південний схід, а не на захід [1, с. 27].

Запропоноване Гартманом геополітичне перевлаштування Центрально-Східної Європи, як він вважав, жодним чином не зашкодило б Росії, а натомість забезпечило б її розвиток як національної держави – прямого генетичного продовження Золотої Орди. "Ентузіасти чистої та здорової російської національної культури, – писав Гартман, – мають врешті-решт з щирим задоволенням вітати цю примусову ампутацію всіх хрих на європейській хвороби членів імперії, оскільки виключно вона уможливить справжнє існування російської національної держави, надасть змоги розірвати всі культурні стосунки із Заходом та відмежуватися від них китайським муром як суто азійській державі" [5, с. 169].

Загострення ж політичної ситуації в австрійській Галичині привернуло увагу офіційного Берліна, що саме активізував політику оніменення польського населення в Познанщині й Пруссії. Її знаряддя стала заснована в 1894 р. Німецька спілка східних прикордонних областей (НССПО), що у взаємодії з державними структурами намагалася послабити економічні позиції поляків, зокрема, зменшити приплив з Російської імперії польських сезонних робітників, замінивши їх галицькими українцями. Для цього НССПО з 1903 р. налагодила співпрацю з Руським народним комітетом – виконавчим органом Української національно-демократичної партії.

Такі контакти дали галичанам підстави сподіватися на політичну підтримку Берліна в протистоянні з польсько-австрійською адміністрацією. Руський клуб у Відні й Народний комітет у Львові домовились про випуск у столиці Дунайської монархії двотижневика "Ruthenische Revue" (з 1906 р. – місячник "Ukrainische Rundschau"), щоб "підтримати зацікавленість іноземців українською справою та здобути трибуну перед Європою". Вперше після смерті М. Драгоманова світ отримав змогу дізнатися про Україну без посередників; німецька, французька, іспанська, італійська, шведська, норвезька й навіть японська преса охоче вдавалися до передруку матеріалів з "Ruthenische Revue". Центральний орган французьких соціалістів – газета "L'Humanité" писала, що "українці увійшли в зносини з іншими народами через видавництво "Ruthenische Revue" [2, с. 229]. А "Ukrainische Rundschau" лише в Німеччині мав понад 200 передплатників, безкоштовно розсилався членам дипломатичного корпусу, зарубіжним інформантам, письменникам і журналістам.

Не дивно, що вже в 1905 р. прусський міністр Райнбабен поінформовав парламент "про сумне становище русинів під польською владою в Галичині" [6, с. 204]. До того ж революція в Російській імперії, що супроводжувалася посиленням національних рухів, поставила офіційний Берлін перед потребою формування власного ставлення до національних проблем імперії Романових і розпочати їхнє всебічне дослідження.

Оскільки для цього не пасували прямі контакти урядовців із зарубіжними громадсько-політичними об'єднаннями, їхнє налагодження й було довірено представникам НССПО. Координатором виступив особистий

радник кайзера Вільгельма II в питаннях "російської політики" – професор-історик Берлінського університету Т. Шиман, автор щотижневих зовнішньополітичних оглядів у консервативній пресі. В них монарший радник називав імперію Романових напівварварською країною, найбільш строкатою сумішшю народів у всій Європі, що ніколи не асимілюються в єдине ціле, і тому Росія постійно перебуватиме під дамоклевим мечем революції [11, с. 30]. Формуючи ідеї, що не могли бути оприлюднені високими посадовцями з політичних міркувань, Т. Шиман стверджував необхідність превентивної війни з Російською імперією. На його думку, в разі серйозної політичної кризи імперія Романових неминуче мала розпастися на власне Великоросію, Україну і "західні території" [15, с. 304].

Обстеження українського національного руху Т. Шиман доручив членові НССПО – історикові О. Гетшу, що вже під час перших відвідин Галичини в жовтні 1905 р. звернувся з Кракова до М. Грушевського як до авторитетного українського вченого й громадського діяча. Офіційний Берлін тоді з насторогою поставився до розгортання революційних подій у Російській імперії, що в разі перетворення на конституційну монархію вибила б "українську карту" з рук Австро-Угорщини. Ще далі йшов у своїх похмурих (і, як виявилось, небезпідставних) прогнозах кайзер Вільгельм II, що безпеліційно заявив у грудні 1905 р.: "Події, які тепер відбуваються в Росії, є лише прелюдією до жахливої катастрофи, яка розіб'є цю імперію на багато республік. Утворення таких республік означатиме постійну загрозу для Німеччини, оскільки вони, без сумніву, ще більше схиллятимуться до союзу з Францією" [15, с. 132].

В березні 1909 р., тобто в розпал Боснійської кризи, коли канцлер фон Булов чи не в ультимативному тоні вимагав від Росії визнання анексії Віднем Боснії та Герцеговини і вплинути відповідним чином на Сербію, О. Гетш розпочав роботу з створення наукового часопису з історії Східної Європи, де планував приділяти значну увагу українській проблематиці (почав виходити 1911 р. як "Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte"). Тоді ж він поклопотався щодо фінансування президією НССПО віденського місячника "Ukrainische Rundschau", який видавався головою Українського пресового бюро В. Кушніром. А довірена особа політичного й торговельно-політичного відділів МЗС Німеччини – відомий історик і публіцист П. Рорбах здійснив тривалу подорож Російською імперією, під час якої зустрівся з групою українців-депутатів Державної думи.

Однак загалом провідні німецькі експерти, що напередодні війни консультували уряд у питаннях "східної політики", не вважали російське українство значною політичною силою порівняно, наприклад, із поляками. Тому перші політичні кроки офіційного Берліна після вибуху липневої кризи 1914 р. стосувалися саме російської Польщі: 31 липня кайзер Вільгельм II і канцлер Т. Бетман-Гольвег зробили заяву про необхідність відновлення Польської держави. Але стрімкий розвиток подій на початку серпня 1914 р., що призвів до вступу у війну проти Німеччини й Австро-Угорщини не лише Росії та Франції, а й Великої Британії з її колосальною та невичерпною за ресурсами світовою колоніальною імперією, змусив офіційні Берлін і Відень звернути окрему увагу на український національно-визвольний рух.

У підготовленій 11 серпня 1914 р. інструкції Т. Бетман-Гольвега німецькому послу у Відні вже зазначалося, що "зреволюціонування не лише Польщі, а й України є для нас дуже важливим як засіб боротьби з Росією" [4, с. 160]. Ця ідея органічно поєднувалася зі створенням низки буферних держав із неросійських етносів

у західних губерніях імперії Романових, що межували з Німеччиною чи Австро-Угорщиною. А вже 2 вересня того ж року експерт з польського питання й колишній німецький консул у Варшаві барон А. фон Рехенберг передав начальникові імперської канцелярії меморандум, головною ідеєю якого була підтримка української державницької традиції в інтересах німецької воєнної стратегії. Цей програмовий документ на 20-ти сторінках містив докладний огляд історії України, де згадувалися й Козацька держава XVII-XVIII ст., й демократичний громадівський рух XIX ст., й антиукраїнська національна політика царату.

Щодо можливої форми правління в Україні, фон Рехенберг віддавав перевагу конституційній монархії, але цілком слушно стверджував, що визначення персона монарха вимагало б вирішення складних питань: якщо б ним став представник Гогенцоллернів чи Габсбургів, виникла б підозра у зовнішньому втручанні, тому оптимальним варіантом бачилася республіка з козацькими традиціями. Водночас німецький дипломат вважав сумнівним утвердження в Україні стабільного режиму з огляду на значне поширення там радикально-соціалістичних та інших революційних ідей, а також відданість царській владі російських та русифікованих чиновників і офіцерства.

Створення незалежної України, на думку фон Рехенберга, безперечно ліквідувало б російську загрозу для Центральних держав, але для організації національного повстання в південно-західних губерніях імперії Романових не було належних умов. Тому в меморандумі великого значення надавалося "українському П'ємонту": "Привнести в російську Україну повстанський рух можливо лише з Галичини". Саме австрійський уряд мав узяти на себе ведення пропаганди серед російських українців на користь відновлення давньої козацької держави, задля викриття злочинів царату й організації селянської боротьби проти великоросійських поміщиків. Це підготувало б ґрунт для введення регулярних німецько-австрійських військ у Наддніпрянщину. Забігаючи наперед, скажемо, що в подальшому українська політика офіційного Берліна розвивалася, в цілому, відповідно до пропозицій, сформульованих фон Рехенбергом.

Для більш ефективного пропагандистського забезпечення військово-політичних цілей Німеччини у жовтні 1914 р. в системі МЗС було створено Центральне управління закордонних служб (ЦУЗС) на чолі з майбутнім послом в Українській Державі – бароном А. Муммом фон Шварценштайном. До дорадчого комітету ЦУЗС, серед інших, увійшли один із лідерів Партії центру й майбутній віце-канцлер М. Ерцбергер та професор Берлінського університету, орієнталіст Е. Йєкс, а до числа штатних співробітників були зараховані журналісти П. Рорбах і А. Шмідт, які невдовзі стали впливовими лобістами українського вектора "східної політики" імперії.

Таким чином, з початком світової війни на провідні ролі в реалізації українського вектора зовнішньої політики Німецької імперії вийшло молодше політичне покоління, не переобтяжене "політичним заповітом" О. фон Бісмарка, що, як відомо, категорично застерігав своїх наступників від передчасного нападу на Росію: "Навіть найбільш сприятливий результат війни ніколи не призведе до розкладення основної сили Росії, яка ґрунтується на мільйонах власне росіяно... Ці останні, навіть якщо їх розчленувати міжнародними трактатами, так само швидко знову з'єднаються один з одним, як частинки розрізаного шматочка ртуті" [3, с. 667]. Але П. Рорбах і його однодумці виявилися готовими, принаймні на декларативному рівні, визнати право українців на створення власної повноцінної держави.

Працівники ЦУЗС створили ефективну систему пропаганди військово-політичних завдань Німеччини. Зокрема, у Веймарі П. Рорбах і Е. Йєкс видавали тижневик "Das Größere Deutschland" (1914-1915 pp.), що висвітлював українську проблематику в контексті континентальної війни проти Російської імперії, а в Берліні вони ж за участю А. Шмідта друкували тижневик "Deutsche Politik" (1916-1918 pp.), де українському питанню також надавалося значної уваги.

Крім того, зусиллями співробітників ЦУЗС в Німеччині було розпочато підготовку до друку праць Д. Донцова "Ідея української держави і війна з Росією" та С. Рудницького "Україна і українці", в яких з міжнародно-політичного й правового погляду обґрунтовувалася потреба створення незалежної від Росії Української держави. П. Рорбах докладно виклав положення роботи Рудницького для свого тижневика "Das Größere Deutschland" (28 листопада 1914 р.), а також написав для мюнхенської газети "Suddeutsche Zeitung" статтю "Що таке Україна і українське питання?" (6 грудня 1914 р.). Тоді ж побачила світ його книга "Війна і німецька політика", в якій стверджувалося, що відновлення української державності звільнить Німеччину від російської зовнішньої загрози.

У розпал Першої світової війни організаційно оформився рух німецьких учених, політиків і підприємців – "Середня Європа" (Mitteleuropa), кінцевою метою якого було створення в геополітичному просторі між Балтійським, Адріатичним і Чорним морями економічної, культурної й правової спільноти народів під егідою Німеччини. Головним речником ідеї "Середньої Європи" виступив теолог і політик Ф. Науманн – визнаний лідер соціального лібералізму, що мав спрямувати в єдине річище класової солідарності, гуманізму й демократії дві найпотужніші хвилі модерної німецької історії – національно-буржуазну й соціалістично-пролетарську. Таким же духом компромісу й солідаризму, порозуміння й доброї волі була просякнута ідея середньоевропейської федерації, обґрунтована Ф. Науманном у низці статей і підсумковій книзі "Середня Європа", що побачила світ у жовтні 1915 р. й невдовзі була перекладена англійською, французькою, італійською, угорською, шведською й російською мовами загальним накладом понад 213 тис. примірників.

Науковець наголошував, що східноєвропейські народи (фіни, естонці, литовці, поляки, чехи, "рутенці", а також болгары й румуни) ще надто слабкі для самостійного державного існування, за умов здійснення агресивних російських зовнішньополітичних планів їхні титанічні зусилля останніх десятиріч будуть зведені нанівець. Тому успішна розбудова державності цими народами залежатиме від сприяння або, навпаки, протидії з боку Німеччини. "Як міжнародна сила, – заявляв Науманн від імені Німецької імперії, – простягаємо ми меншим сусіднім середньоевропейським народам руку й пропонуємо зважитися рушити шляхом з нами до майбутнього" [14, с. 464]. Мислитель обстоював належність усіх народів згаданого регіону до єдиного "середньоевропейського типу" і "середньоевропейської людської спільноти", гомогенність якої, попри етнорелігійні й мовні відмінності, визначена однотипністю соціокультурного ландшафту й народногосподарських структур, а також однаковою трудовою етикою, що давало підстави стверджувати про єдиний "середньоевропейський господарчий народ", який сповідує єдину "нову соціально-економічну конфесію" [13, с. 100].

Водночас середньоевропейська спільнота, порівняно із західноєвропейською, характеризувалася певною незрілістю, незавершеною сформованістю, перебуванням у стадії становлення. Тому метою Науманна і його

однодумців було поєднання німецьких і ненімецьких чинників таким чином, щоби, уникнувши зверхності саме німецького елемента, використати взаємну компліментарність на користь спільного блага: "Не панування, проте поєднання! Ми маємо більше кінських сил, ви – більше мелодії. Ми міркуємо переважно кількостями, кращі з вас – якостями. Тож зіллємо разом те, на що ми здатні окремо" [13, s. 127].

Ідеологічними засадами майбутньої Середньої Європи Ф.Науманн передбачав синтез принципів консерватизму й лібералізму, таким чином, щоб існуючі традиції й інституції поєднати з реалізмом і прагматизмом щодо інновацій. Державний устрій Середньої Європи – федеративний союз країн і народів, причому "жодна держава, що увійде до цієї наддержави, – писав Ф.Науманн, – не позбудеться державної самостійності... Натомість, в інтересах усіх учасників, щоб не повстали нестримні плани переплавлення. Іншими словами, під титулом Середньої Європи створюється не нова держава, проте створюється союз існуючих" [13, s. 235].

Саме така модель для народів Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) пропонувалася ще в 1882 р. істориком і публіцистом, теоретиком федералізму К. Францем, який наголошував: "Природно, з цього не постане жодне національне тіло та взагалі жодна держава... Це має бути союз і то навіть з вельми різних елементів... Централізації та уніформності слід категорично уникнути" [9, с. 134]. По переможному закінченні війни, вважали Ф. Науманн та його однодумці, після спільної боротьби проти російського ворога центрально-східноєвропейські нації повинні були створити союз із центром у Празі. З його появою зникла б актуальність небезпечних, з огляду на наслідки, різноманітних панславистських та пангерманських проєктів, а також планів Великої Сербії, Великої Румунії та інших.

Найбільш далекоглядні "середньоєвропейці" невтомно застерігали офіційний Берлін від будь-яких експансіоністських намірів у Східній Європі, серед них був і всесвітньо відомий економіст та соціолог М. Вебер. Як і переважна більшість тогочасних європейських дослідників, він відносив українців до західних слов'ян і наголошував, що "всяка політика по той бік нашого східного кордону, якщо саме вона є реальна політика, неминуче є західнослов'янська політика, та не німецько-національна політика... На Сході, але аж ніяк не на Заході, матимемо ми культурні завдання поза нашими кордонами" [16, s. 85]. Для науковця цілком природним було те, що українці з вищим, ніж у росіян, рівнем розвитку матеріальної й духовної культури, мали утворити свою власну незалежну національну державу.

На зорі ХХ ст. М.Вебер, тоді – професор Гейдельберзького університету, опинився під впливом драгоманівського федералізму, з яким його познайомив український філософ і громадський діяч Б. Кістяковський, який у Парижі готував до друку двотомник праць великого мислителя. Особливо М. Веберу імпонувала викладена в "Історичній Польщі та великоросійській демократії" компромісна програма перебудови Росії на засадах самоврядування й автономізму. Німецький соціолог неодноразово посилався на М. Драгоманова як автора найдемократичніших засобів вирішення національного питання в поліетнічній Європі, а також був добре обізнаний з програмними документами провідних українських політичних партій Наддніпрянщини. Задовго до В. Винниченка М. Вебер зі знанням справи зауважував, що "лише проблема автономії приблизно 30 млн. малоросів є пункт, на якому затамовують подих навіть найпослідовніші (російські. – Авт.) демократи" [9, с. 138].

Вступ Росії у Велику війну з відверто експансіоністськими намірами й блискавична агресія царської армії на західноукраїнські терени лише зміцнили відому русофобію М. Вебера, який вбачав у соціальній структурі імперії Романових головну перешкоду ліберальному розвитку та європеїзації Росії. В численних статтях і виступах воєнного часу вчений трактував Наддніпрянщину як країну в колоніальній залежності від Росії, подібно до Польщі, Литви й Фінляндії, або ж аналогічну частинам Британської колоніальної імперії – Індії, Ірландії, Мальти та ін. Стосовно ж європейських володінь імперії Романових, то М. Вебер вважав, що вони "мають свою власну й частково дуже давню культуру, порівняно з Росією, принаймні, значно вищу культуру" [16, s. 90].

Саме тому вже наприкінці 1915 р. М.Вебер виступив "за створення польської, малоруської, литовської, латиської автономних національних держав". У жовтні наступного року він знову публічно обстоював ідею української державності: "Центральний пункт!.. Україна", що мала посісти важливе місце в німецько-слов'яно-південно-східноєвропейській федерації. Адже німецькі політики й публіцисти – "середньоєвропейці" добре розуміли вигідне геополітичне положення й величезне стратегічне значення України для колонізаційних планів Берліна. Йшлося, насамперед, про найкоротший і найбезпечніший шлях від Центральних держав до Азії й вихід до Чорного моря. Тому М. Вебер і запропонував переорієнтувати німецьку східну політику на взаєморозуміння з народами західних околиць Російської імперії.

Однак в силу низки об'єктивних причин (невтішна для Берліна ситуація на фронтах світової війни, ріст націоналістичних настроїв у німецькому суспільстві та ін.) погляди "середньоєвропейців" не були в повному обсязі покладені в основу "східної" політики кайзерівської Німеччини. Реально та формувалася в трьох центрах:

1) Пангерманський союз і Партія батьківщини ставили за мету розгром Російської імперії й відсунення її кордонів далеко на схід, а існування незалежної України розглядалося виключно в межах німецької економічної експансії на Схід і колонізації Донбасу, Криму та Приазов'я;

2) журналістсько-академічна група П. Рорбаха виступала за незалежність неросійських народів Російської імперії, а Україна потенційно розглядалася головним форпостом у Східній Європі проти експансії Росії на Захід;

3) група професора О. Гетша розвивала політичний напрям фон Бісмарка й виходила з того, що Росія залишиться неподільною державою.

Оточення кайзера Вільгельма II й командування Збройних сил лавірували між поглядами Пангерманського союзу й групи О. Гетша, рейхсканцлер Т. Бетман-Гольвег і МЗС Німеччини схилилися до рекомендацій групи П. Рорбаха. Таке розуміння позиції Другого райху й зумовило заяву Т. Бетмана-Гольвега в рейхстазі, в якій він наголосив: "Німеччина є й хоче залишитися оплотом миру і дружби великих і малих націй. Це є також основою для нашої позиції щодо України, прагнення й національно-історичні права якої добре відомі кайзерівському німецькому урядові. Ми бажаємо з відкритим серцем, щоб рани, завдані українському народові російським гнітом, так швидко зажили, як це можливо. Відносно можливого заснування самостійної Української держави кайзерівський німецький уряд ставиться прихильно".

Але загалом "Randstaatentheorie" не мала особливого впливу на німецьку східну політику, в якій переважали анексіоністські й експансіоністські тенденції. Розроблені інтелектуалістами концепції слугували лише хорошою ідейною основою для більшої популяризації анексії се-

ред громадської думки Другого райху. Офіційний Берлін зрештою відкинув шлях, запропонований М. Вебером та Ф. Науманном, і хоча невдовзі взявся-таки за часткове "розчленування Росії", однак дотримувався великодержавної політики, особливо коли центральною особою в її формуванні став призначений у серпні 1916 р. 1-м генерал-квартирмейстером верховного командування (фактично – його главою) генерал піхоти Е. Людендорф.

До того ж у Німецькій імперії були помітні політичні сили, що неприхильно ставилися до розв'язання українського питання. Зокрема, німецькі соціал-демократи, що посідали ворожу позицію щодо Російської імперії й самодержавства, водночас негативно ставилися до національних устремлінь українців. СДПН вважала, що вони мають прагнути до кращої долі в Росії спільно із соціал-демократами інших поневолених народів, а головний теоретик партії – К. Каутський у праці "Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas" ("Сполучені Штати Середньої Європи", 1916 р.) навіть піддав сумніву окремішність української нації та її мови й не був переконаний, чи вона розвинесться й стане літературною, чи й надалі вважатиметься лише діалектом.

Хоча німецька воєнна стратегія на 1916 і 1917 рр. не містила чіткої орієнтації на утворення Української держави, все ж інституції, створені для інформаційно-аналітичного забезпечення німецької експансії на Схід, продовжували масштабну діяльність, зорієнтовану на далеку перспективу. Вище політичне керівництво Німеччини, яке на початку Великої війни погодилося на обмежене сприяння державотворчим прагненням українців, саме на зламі 1915-1916 рр. остаточно усвідомило, що Україна може стати для Другого райху не просто допоміжним, а й життєво важливим чинником для досягнення перемоги у війні, а найважливішою передумовою для використання цього чинника є визнання права українців на створення національної держави. Україна розцінювалася офіційним Берліном у якості важливого чинника послаблення, а то й розвалу Російської імперії. Але співвідношення внутрішніх і зовнішніх аспектів ук-

раїнської визвольної боротьби залишалось мінливим, і алгоритм їхнього поєднання в інтересах справи національного визволення вже цілком залежав від українського проводу по обидва боки Збруча.

Список використаних джерел

1. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. – К.: Товариство "Знання" України, 1991. – 48 с.
2. Животко А. П. Історія української преси / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. С. Тимошок. – Київ : Наша культура і наука, 1999. – 368 с.
3. История дипломатии: [сб.] / Сост. А.Лакионов. – М.: АСТ, 2005. – 943 с.
4. Кураев О. Идея Украинской державы и новые засады "східної політики" Німеччини (1914-1916) // Розбудова держави. – 2000. – № 7-12. – С. 160-170.
5. Левандовський В. Україна та Росія : спроба цивілізаційного аналізу (за матеріалами західноєвропейської соціально-філософської та суспільно-політичної літератури другої половини XIX сторіччя) // Політологічні читання. – 1992. – № 4. – С. 165-170.
6. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918 : з ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Львів : Накладом автора, 1929. – Ч. 1. – 288 с.
7. Причина немецкого "нет" украинскому ПДЧ в Бухаресте, 07.04.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2008/04/7/4437248/>.
8. Романчук О. К. Ультиматум: Хроніка одного конфлікту між Раднаркомом РРФСР і Центральною Радою. – К.: Т-во "Знання" УРСР, 1990. – 62 с.
9. Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз / О. Дергачов (керівник авт. колективу). – К.: "Політична думка", 1996. – 448 с.
10. Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871-1945. – Band 1: A-F. – Paderborn : Ferdinand Schöningh Verlag, 2000. – 633 s.
11. Borowsky Peter. Deutsche Ukrainepolitik 1918 unter besonderer Berücksichtigung von Wirtschaftsfragen. Historische Studien. – Lubeck und Hamburg : Matthiesen, 1970. – 316 s.
12. Hartmann, Eduard von. Rußland in Europa // Die Gegenwart. – 1888. – № 1. – S. 3-39.
13. Naumann F. Mitteleuropa. – Berlin : Verlag Reimer, 1915. – 299 s.
14. Naumann F. Werke. – Bd. 4. – Köln-Opladen : Westdeutscher Verlag, 1966. – 566 s.
15. Remer Claus. Die Ukraine im Blickfeld deutscher Interessen. Ende des 19. Jahrhunderts bis 1917/18. – Frankfurt-am-Main – Berlin – Bern – New-York – Paris – Wien : Verlag Peter Frankfurt Lang, 1997. – 408 s.
16. Weber M. Deutschland unter den europäischen Weltmächten. Gesammelte politische Schriften. – München : Drei-Masken-Verlag, 1921. – 741 s.

Надійшла до редколегії 17.10.16

В. Головченко, д. політ. наук, проф.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

УКРАИНА В ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ ГЕРМАНИИ: РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ

После окончательного упразднения российской императрицей Екатериной II автономного статуса Гетьманщины в 1764-1783 гг., Украина превратилась из важного субъекта международных отношений в предмет корыстных внешнеполитических намерений Петербурга, Берлина, Вены и Стамбула. В результате трех разделов Речи Посполитой (1772, 1793, 1795 гг.) она вступила в ХХ в. разделенной между Российской империей и Австро-Венгерской. Великая (Первая мировая) война, которая началась как вооруженный конфликт между двумя группировками ведущих европейских государств, вновь поставила Украину в эпицентр военно-политических и дипломатических событий, родив так называемый "украинский вопрос". Объективно "украинский вопрос" и, соответственно, роль независимой украинской государственности в структуризации центрально-восточноевропейского государственно-политического пространства нашли определенное отражение в стратегических планах Центральных держав (Германии и, в меньшей степени, Австро-Венгрии) накануне и во время Великой войны.

Ключевые слова: война, держава, империя, национальное движение, независимость, политика.

V. Holovchenko, Doctor of Political Sciences, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

UKRAINE IN GEOPOLITICAL STRATEGY OF GERMANY: RETROSPECTIVE ANALYSIS

After the final abolition by Russian Empress Catherine II of Hetmanate autonomous status in the 1764-1783 years, Ukraine evolved from an important subject of international relations to subject of Petersburg, Berlin, Vienna and Istanbul selfish foreign intentions. As a result of Rzeczpospolita three divisions (1772, 1793, 1795), Ukraine entered the twentieth century, divided between the Russian Empire and Austria-Hungary. Great (the First World) war, which began as an armed conflict between two groups of the leading European states, has put Ukraine back into the epicenter of military-political and diplomatic events, creating so-called "Ukrainian question". Objectively "Ukrainian question" and, accordingly, the role of an independent Ukrainian state in structuring the Central-Eastern European state and political space have found some reflection in the strategic plans of the Central Powers (Germany and, to a lesser extent, Austria-Hungary) before and during the Great War.

Keywords: war, state, empire, national movement, independence, policy.